

جایگاه انجمن های علمی ایران و چالش های پیش روی آن با تاکید بر حوزه وزارت علوم،

تحقیقات و فناوری

دکتر محمد صادق علیائی، عضو هیات علمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و عضو هیات موسس انجمن تحقیقات آزمایشگاهی ایران.

نویسنده و مسئول.

مقدمه

یکی از اهداف بلند و آرمانی سند چشم انداز ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی ایران در افق ۲۰ ساله، احراز جایگاه اول علم و فناوری در ۲۵ کشور منطقه می باشد و تحقق اهداف چشم انداز در ابعاد علمی، پژوهشی و فناوری مستلزم سیاستگذاری صحیح و عزم جهاد علمی است که مهمترین رکن برای نیل رسیدن به اهداف تعیین شده دانشگاهها و مراکز پژوهشی و فناوری می باشند که یکی از اصلی ترین ارکان نظام فکری معرفتی تولید دانش در این حوزه می باشد و دانشگاه تمدن ساز را افق حرکتی دانشگاه و مراکز پژوهشی و فناوری ایران برای دهه های آتی ترسیم می کند و انجمن های علمی در آن به عنوان یک رکن اساسی در راستای تحقق اهداف مطرح شده می باشد و به عنوان یکی از بخش های مهم این سند می تواند نقش اساسی در پیشبرد اهداف علمی و توسعه دانش های نوین و تخصصی در دانشگاه ها داشته باشد. در واقع می توان گفت انجمن های علمی به عنوان یکی از موثرترین سازمان های غیردولتی رسالتی عظیم در امر توسعه علمی به عهده دارند. اهمیت انجمن های علمی به جهت گیری های آن مربوط می شود زیرا از یکسو در ترویج و تولید علم نقش دارند و از سوی دیگر بر روند عرصه های مختلف اجتماعی تاثیر می گذارند. به عبارت دیگر انجمن های علمی از ابزارهای کارآمد نهادینه کردن علم در جامعه محسوب می شوند.

در این مقاله سعی بر آن است تا مروری بر تاریخچه شکل گیری انجمن های علمی و همچنین جایگاه قانونی و چالش های پیش روی آن پرداخته شود.

تاریخچه انجمن های علمی در کشور

تاریخچه تشکیل انجمن های علمی در ایران با تشکیل "جمعیت فیزیک و شیمی ایران" در سال ۱۳۱۰ هجری شمسی با اجتماع تعداد کمی از فیزیک دانان کشور در آزمایشگاه فیزیک دانشکده علوم دانشسرای عالی آغاز شد. اما دیری نگذشت که به علت نبود ارتباطی منسجم و تعریف شده بین اعضاء، فعالیت این انجمن متوقف شد و در حدود سال های ۱۳۲۰ "کانون مهندسين ایران"، "مجمع وکلای دادگستری" و "انجمن مامایی ایران" نیز فعالیت خود را آغاز کردند و در دهه ۱۳۳۰، "انجمن پزشکی" فعالیت خود را شروع و در سال ۱۳۴۰ به انتشار نشریات مختلف گروه های پزشکی اقدام کرد. در این دوره، که دوره اول فعالیت انجمن های علمی ایران نامیده می شود، گروه های کشاورزی، علوم پایه و علوم انسانی فعالیت آن چنان چشمگیری نداشتند. البته در این دوره، محفل های خصوصی و غیررسمی از استادان و دانشوران نیز تشکیل گردیده بود. دوره دوم فعالیت انجمن های علمی از سال های ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰ را در بر می گیرد و در این دوره نقش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در تشکیل انجمن های علمی محسوس تر شد، در واقع بیشتر انجمن های علمی با کمک این وزارت خانه تشکیل شدند. این امر نتیجه آگاهی از نقش انجمن ها در پیشبرد

علم بود. شکل‌گیری انجمن‌هایی مانند "انجمن ریاضی"، "انجمن مدیریت"، "انجمن حسابداری" و "انجمن روانشناسی" با کمک وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در آن سال‌ها تصویب شد. [۱]

در ادامه این مسیر و افزایش روزن افزون انجمن‌های علمی بر حسب توسعه علمی در کشور، انجمن‌های علمی ایران در حوزه وزارت علوم به شش گروه تخصصی تقسیم بندی گردیده که ۳۳ درصد انجمن‌های علمی در بخش علوم انسانی، ۲۴ درصد در بخش فنی مهندسی، ۲۲ درصد بین رشته‌ای، ۱۱ درصد در بخش کشاورزی، ۸ درصد در بخش علوم پایه و ۲ درصد نیز در زمینه هنر فعالیت می‌کنند و تاکنون ۲۹۰۳۲۸ نفر اعضای حقیقی در انجمن‌های علمی کشور عضویت داشته و تعداد ۸۶۴۴ مورد اعضای حقوقی و همچنین ۵۰۰ مورد شاخه دانشجویی نیز عضو انجمن‌های علمی کشور هستند. از نظر تعدادی نیز در بخش علوم انسانی ۱۳۷ انجمن، در بخش فنی و مهندسی ۹۹ انجمن، در بخش بین رشته ای ۸۹ انجمن، در بخش کشاورزی ۴۳ انجمن، علوم پایه ۳۲ انجمن و در بخش هنر ۱۰ انجمن به فعالیت مشغول بوده اند که مجموعاً ۴۱۰ انجمن علمی فعال دارای مجوز قانونی از وزارت علوم در کشور وجود دارد [۲].

به این ترتیب می‌توان گفت تشکیل انجمن‌های علمی در دانشگاه‌ها و مراکز آکادمیک دارای سابقه ای بسی طولانی است و می‌توان آن را همزاد با تأسیس دانشگاه‌ها شمرد. در کشورهای پیشرفته انجمن‌های علمی یک نوع سازمان شناخته شده است که به صورت جدی روی آنها سرمایه گذاری می‌شود؛ چرا که یکی از مهم‌ترین کانون‌های علمی، فکری و تأثیرگذار بر تولید علم و روند فعالیت‌های علمی محسوب می‌شوند [۳].

جایگاه و اختیارات انجمن‌های علمی ایران

در ایران نیز برای انجمن‌های علمی در ساختار تشکیلاتی وزارت عتف مصوب سال ۱۳۸۳ بر اساس «بند ۱۰ ذیل ماده ۲ قانون مذکور» جهت ارزیابی و اعتبار سنجی علمی دانشگاه‌ها، موسسات آموزش عالی و تحقیقات به صورت مستقیم و یا از طریق حمایت از انجمن‌های مستقل علمی تخصصی و فرهنگستان‌ها در ارزیابی سالانه به کمیسیون آموزش و تحقیقات مجلس شورای اسلامی و سایر مراجع ذی صلاح و همچنین در ذیل ماده ۳ همان قانون مذکور در انتخاب و معرفی سه نفر از دانشمندان و صاحب نظران کشور در ترکیب شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری دارای اختیارات قانونی پیش بینی شده است و از طرفی مسئولین حوزه وزارتی نیز در سخنرانی‌های عمومی وظایف انجمن‌های علمی را بسیار با اهمیت شمرده و انتظاراتی از آنها دارند، عنوان مثال:

۱. دکتر فرهادی وزیر علوم، تحقیقات و فناوری در همایش انجمن‌های علمی که با همکاری بانک پاسارگاد بر گزار گردید با اعلام این که انجمن‌های علمی در جهت تحقق نوآوری، تحول ابعاد ساختاری، مدیریتی و فرهنگی و کمک به وزارت علوم می‌توانند نقش تأثیرگذاری داشته باشند. یا در بحث مشکلات و معضلات آموزشی، موضوع کارآفرینی و در شرایطی که در حال برون رفت از مشکلات اقتصادی کشور تا رسیدن به ثبات اقتصادی هستیم، انجمن‌های علمی نقش مهمی را می‌توانند ایفاکنند. درارتباط با حل مشکلات اقلیمی کشور که به سمت خشکی می‌رود و ما دچار بحران خواهیم شد و کمک‌های فکری انجمن‌های علمی می‌تواند به وزارت علوم موثر باشد و همچنین انجمن‌های علمی می‌توانند در برنامه‌ریزی‌های آموزش عالی بیش از پیش کمک‌کننده ما باشند، [۴].

۲. دکتر احمدی معاونت پژوهش و فناوری وزارت علوم، در همایش مدیران انجمن‌های علمی در سال ۱۳۹۵ هدف از برگزاری این همایش در تبیین نقش اساسی و برجسته انجمن‌های علمی در برنامه‌ریزی‌ها، طوفان‌های مغزی و

تصمیم‌گیری‌های کشوری بسیار موثر و تعیین کننده است و حضور انجمن‌های علمی در کلیه برنامه‌ها و مجموعه‌ها چه در سطح کلان و چه در سطح تصمیم‌گیری‌های خرد، بسیار ضروری و حائز اهمیت است. [۵]

۳. دکتر رحیمی معاون پژوهش و فناوری وزارت علوم معتقد است، انجمن‌های علمی کشور باید در عرصه‌های ملی و بین‌المللی در جهت حل مشکلات کشور، ارتباطات گسترده و حضور مؤثر داشته باشند و با توجه به فعالیت ۴۱۰ انجمن علمی در سطح کشور، لازم است برای فعالیت بیشتر و تأثیرگذار این انجمن‌ها در سطح جامعه و ایجاد ارتباطات گسترده آنها با سازمان‌ها و مراکز اجرایی و تصمیم‌گیری کشور تمهیداتی اندیشیده شود و در این ارتباط معاونت پژوهش و فناوری وزارت علوم آمادگی دارد این ارتباطات را در حد امکان برقرار کند. در کشورهای مختلف دنیا به طور مثال، بهترین و برترین نشریات علمی - پژوهشی توسط انجمن‌های علمی منتشر می‌شوند و این انجمن‌ها بستری فراهم می‌کنند تا متخصصان و اندیشمندان، مطالبشان را در آن نشریات عرضه کنند. وی با بیان اینکه در هماهنگی با معاونت‌های پژوهشی دانشگاه‌ها سعی خواهد شد که ارتباط انجمن‌های علمی به صورت منظم و ساختاری با مراکز تحقیقاتی کلان و سازمان‌های اجرایی همچون استانداری‌ها و سازمان استاندارد و کمیسیون‌های این سازمان برقرار شود، انجمن‌های علمی باید بستر اصلی انتشار مجلات علمی باشند و گسترده‌تر و قوی‌تر از این عمل کنند و نشریات تولید شده توسط انجمن‌ها از لحاظ کیفی باید یک سرگردن از سایر نشریات بالاتر بوده و در پایگاه‌های علمی استنادی بین‌المللی جهان ثبت شوند؛ زیرا از پشتیبانی قوی یک انجمن علمی برخوردار هستند و وقتی گفته می‌شود نشریه‌ای متعلق به یک انجمن علمی است، باید در بسترهای بین‌المللی نیز مطرح باشد [۶].

تحلیل یافته‌ها

اگر چه در دنیای کنونی انجمن‌های علمی از یک جایگاه بسیار بالای برخوردار هستند و نقش مهمی را در کشورهای مختلف جهان ایفا می‌کنند و همچنین همانطوری که در بالا اشاره گردید انتظاراتی زیادی از طرف مسئولین و دولت از انجمن‌های زیاد هست، واقعیت این هست هنوز تعریفی از اختیارات قانونی انجمن‌های علمی صورت نگرفته و نیروی عظیمی از فعالیت‌های انجمن‌های علمی که دارای سرشناس‌ترین و سرآمدترین اساتید و دانشجویان عضویت در این تشکل علمی را دارند، متأسفانه صرفاً وقت این سرمایه ملی و علمی کشور برای برگزاری چند کنفرانس، همایش، چند کارگاه و به یک مجله محدود گردیده است. در حالی که این نیروی عظیم علمی می‌تواند در رشته‌های تخصص خودشان در دستگاه‌های اجرایی، قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری، تحولاتی بزرگی در کشور به وجود آورند، متأسفانه این تشکل علمی از حداقل اختیارات قانونی که در ساختار وزارت علوم برای آنها پیش‌بینی شده است نیز بهره‌مند نیستند و این مسئله درست مخالف انتظاراتی که مسئولین ذی‌صلاح از انجمن‌ها داشتند می‌باشد و شاید دقیق‌ترین برداشتی که از اختیارات قانونی انجمن‌ها تاکنون انجام گرفته است می‌توان به اظهارات آقای دکتر فرجی دانا وزیر وقت علوم اشاره کرد که ایشان یادآوری کردند، «هنوز جایگاهی که قرار است انجمن‌های علمی در آنجا عرضه شوند مشخص نشده است، در حالی که در دنیا انجمن‌ها هستند که استانداردهای ملی را ارائه می‌دهند و در بنیان‌گذاری برنامه‌های توسعه نقش دارند اما در بخش تقاضا این نیاز در کشور ما وجود ندارد» [۷]. این اظهار نظر وزیر وقت علوم عین واقعیت و حقیقت مطلب است، نه تنها در دستگاه‌های اجرایی بلکه در دستگاه‌های تحقیقاتی و بدنه وزارت علوم که بر حسب قانون در ساختار تشکیلاتی خودشان مصوب شده است برخوردار نیستند و حتی مدیران ستادی وزارت علوم حاضر به همکاری با انجمن‌ها نیستند، که نمود عینی آن در برگزاری روز ملی

آزمایشگاه ۲۹ فروردین سال ۱۴۰۰ توسط انجمن تحقیقات آزمایشگاهی ایران در انتخاب آزمایشگاه های برتر اتفاق افتاد و چه برسد به بقیه جاها که هیچ تعهدی برای حمایت و استفاده از توان علمی آنها ندارند. این مسائل به عنوان یک چالش جدی پیش روی انجمن های علمی در کشور است در حالی که در دنیا برای انجمن ها مأموریت تعریف می کنند و در این راستا نیز از نظر مالی و قانونی حمایت می کنند، در این خصوص می توان به انجمن پیشرفت علم آمریکا اشاره کرد، «انجمن پیشرفت علم آمریکا، یکی از بزرگترین انجمن های علمی چند فرهنگی است و ناشر نشریه مشهور علمی ساینس است. این انجمن مأموریت خود را برای پیشرفت علم و خدمت به جامعه از طریق نوآوری هایی در سیاست علمی، آموزش و پرورش، پشتیبانی حرفه ای، مشارکت عمومی با علم انجام میدهد. انجمن پیشرفت علم آمریکا یک منبع پیشرو برای داده ها و آنالیز به موقع از روند در بودجه علم، تحقیق و توسعه ایالات متحده است. هر ساله، درخواست بودجه دولت را آنالیز می کند، مناظرات و صورت حساب های کنگره در خصوص پشتیبانی از حق و حقوق علم را نظارت می کند و مراقب روند بلندمدت بودجه تحقیق و توسعه در ایالات متحده است تا اطلاعات منظم و به موقع برای سیاست گذاران و جامعه علمی فراهم کند. این انجمن از حق و حقوق علم دفاع می نماید و طبق ماده ۱۵ کنوانسیون بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، از دولت ها خواهان شناختن حقوق برای به دست آوردن مزایای پیشرفت علمی و کاربردهای علم؛ حفظ، توسعه و گسترش علم؛ محترم شمردن آزادی حتمی برای تحقیقات علمی؛ شناخت مزایای ارتباطات بین المللی و همکاری در زمینه علمی میباشد» [۸]. اما انجمن های علمی در کشور ما علی رغم گذشت بیش از ۷۰ سال از عمر آنها هنوز جایگاه قانونی و وظایف آنان مشخص نیست و بلکه ادامه راه آنها با وضعیت کنونی غبار آلود و در هاله ای از ابهام می باشد و نهایتاً برای ادامه حیات ناچار هستند، با دست های بسته و کمر شکسته به مسیر و راه پر پیچ و خم خود ادامه دهند. به نظر نگارنده، این مسئله نه به صلاح انجمن های علمی است و نه به صلاح کشور است، بلکه نیاز به بازنگری در حدود و اختیارات و جایگاه قانونی آنها دارد تا استحکام حضور آنها را در دستگاه های اجرای، قانونگذاری و سیاستگذاری بر حسب تخصص و توانائی فراهم سازد. اگر چنانچه توجه جدی به این امر صورت نگیرد رغبتی در آینده برای عضویت در انجمن های علمی صورت نخواهد گرفت. اگر در حال حاضر چند انجمن فعال دیده می شوند به دلیل قدمت و حضور شخصیت های بزرگ علمی و سیاسی است و الی برخی از انجمن ها از چنان فعالیتی برخوردار نبوده در حال انحلال یا غیر فعال می باشند.

سخن آخر

گسترش انجمن های علمی و تخصصی در هر کشوری بیانگر رشد کمی و کیفی نیروهای متخصص و اقتدار علم در آن جامعه است و نمونه بارز و روشن از سازمان های غیردولتی هستند و به عنوان یکی از مهم ترین سازمان های غیردولتی برای نهادینه کردن علم در جامعه است [۹]. متأسفانه انجمن های علمی در طول این چندین سال به خوبی به جامعه معرفی نشده اند و جامعه اطلاع کافی و وافی از کارها و برنامه های انجمن ها ندارند و در اسناد بالادستی نیز جایگاه مناسبی برای آنها دیده نشده است. اگر انجمن ها از نظر مالی و قانونی مورد حمایت قرار گیرند به عنوان یک اتاق فکر مطمئن و مشاور امین برای تمام دستگاه های اجرایی، صنایع و دانشگاه ها و مراکز پژوهشی و فناوری خواهد بود. ولی با وضعیت و اختیارات کنونی و حمایت مالی حداقل مبلغ ۲ میلیون تومان و حداکثر ۵ میلیون تومان در سال نمی توان انتظار حضور فعال انجمن های علمی را در جامعه داشت. اگر امروزه برخی از انجمن ها موفقیتی کسب نموده اند باید به حساب خود گذشتگی و کار جهادی آنان گذاشت.

برای حضور فعال انجمن های علمی در جامعه مواردی به عنوان پیشنهاد طرح می نمایم که امیدوارم مورد توجه مسئولین و قانون گذاران قرار گیرد:

۱. برای بررسی و افزایش رشته های تحصیلی در دانشگاه ها و مراکز پژوهشی و فناوری منوط به نظر انجمن های علمی در آن حوزه تخصصی گردد.
۲. دآوری طرح های تحقیقاتی در دانشگاه ها و مراکز پژوهشی و فناوری به انجمن های علمی که در آن حوزه تخصص دارد واگذار گردد.
۳. برگزاری تمامی کارگاه ها آموزشی بر حسب تخصص انجمن ها در دانشگاه ها و مراکز پژوهشی و فناوری و حتی در دستگاه های اجرایی به انجمن های علمی واگذار گردد
۴. ارزیابی فعالیت و برنامه های دانشگاه ها و مراکز پژوهشی و فناوری به انجمن های علمی واگذار گردد
۵. ارزیابی و بررسی کلیه آئین نامه و دستورالعمل های صادره از وزارت عتف به دانشگاه ها و مراکز پژوهشی و فناوری به انجمن های علمی واگذار شود.
۶. قانونی در مجلس تصویب و الزام همه صنایع برای استفاده از توان علمی انجمن ها مصوب گردد.
۷. برای حضور فعال انجمن ها در جامعه حمایت مالی پایدار در سازمان برنامه و بوجه ایجاد و برحسب فعالیت و مشارکت آنها در انجام امور محوله توسط وزارت عتف و یا سایر دستگاه های اجرای بودجه تخصیص یابد .

منابع

۱. پایگاه اطلاع رسانی انجمن پزشکان عمومی ایران. www.isgp.ir
۲. جلالی، محمد، (۱۳۹۹)، نشست " نقش آفرینی انجمن های علمی ایران در جامعه، دولت، صنعت و چالش های آن ۲۳ آذر سال ۱۳۹۹ روابط عمومی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری کد خبر ۵۸۷۰۸
۳. امینی، علیرضا (۱۳۸۳)، بررسی نقش انجمن های علمی در تولید علم. مجله پیام حوزه شماره ۴۱ و ۴۲ بهار و تابستان ۱۳۸۳
۴. فرهادی، محمد (۱۳۹۵)، چهارمین همایش پیشرفت و توسعه علمی کشور با همکاری شورای انجمن های علمی ایران، وزارت علوم، بانک پاسارگاد، دانشگاه خاتم و انجمن های علمی ایران ۳ آبان ۱۳۹۵
۵. احمدی، وحید (۱۳۹۵)، چهارمین همایش پیشرفت و توسعه علمی کشور با همکاری شورای انجمن های علمی ایران، وزارت علوم، بانک پاسارگاد، دانشگاه خاتم و انجمن های علمی ایران ۳ آبان ۱۳۹۵

۶. رحیمی شهرباف، غلامحسین، (۱۳۹۹)، نشست " نقش آفرینی انجمن‌های علمی ایران در جامعه، دولت، صنعت و چالش‌های آن " روابط عمومی وزارت علوم تحقیقات و فناوری ۲۳ آذر ۱۳۹۹ (ایرنا خبرگزاری جمهوری اسلامی، آذر ۱۳۹۹) کد خبر ۸۴۱۴۵۵۶۳

۷. فرجی دانا، محمد رضا (۱۳۹۳)، نشست مشترک مرکز پژوهش‌های مجلس و انجمن‌های علمی سراسر کشور. گزارش عیار آنلاین به گزارش خبرگزاری دانشجو

۸. پیر حقی، میترا، صبوری، علی اکبر و موسوی موحدی، علی اکبر (۱۳۹۷)، برگزیده‌های از انجمن پیشرفت علم آمریکا. نشریه نشاء علم. سال نهم، شماره اول، دی ماه ۱۳۹۷

۹. قدیمی، اکرم و حجازی، الهه (۱۳۸۸)، نقش انجمن‌های علمی در توسعه علوم مهندسی. کنفرانس آموزش مهندسی در ۱۴۰۴ با همکاری فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران و دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه تهران